

GRABARITS ISTVÁN

GYÓGYSZERTÁRI KULTÚRA
MAGYARORSZÁGON

A gyógyítás keretében kiemelkedő helyet foglal el a terápia. A gyógyszeres terápia évezredek óta ismert, és az idők folyamán úgy alakult, hogy a gyógyszerekkel való ellátás egy önállósodó mesterség a gyógyszerészet kötelessége lett.

A gyógyítás történetében így a gyógyszereknek fontos szerep jutott. A gyógyszeranyagok és a gyógyszerkészítés szerteágazó gazdag ismeretanyaga és tárgyi emléke a kultúrtörténet kiemelkedő része, és összefüggésben van a vallás-, a szociális-, a tudomány-, a művészet- és a műszaki történettel.

A gyógyszerek készítésére és tárolására önállósult intézmény, vele összefüggésben a gyógyszerészi hivatás eredete is messzi évezredek homályába nyúlik vissza. A mai európai gyógyszerészet önállósodásának és kiindulópontjának II. Frigyes német-római császár és Szicília királya 1241-ből származó rendeletét (Constitutiones Frederici II.) tekintik.

A növényi-, állati- és ásványi eredetű gyógyszeranyagok beszerzése és további feldolgozása sokirányú anyag- és technikai ismereteket, speciális berendezéseket igényelt, ezért a gyógyszerkészítő műhely, a gyógyszertár több szempontból is különleges feladatokat látott el, többek között a kémiai ismeretek fejlődésének is bölcsőjévé vált. A patika laboratóriuma alkalmas volt a titokzatos alkímiai kutatások művelésére, különösen a desztillálás művészetének XII. század körüli elterjedésével. A vágyott arany előállítás helyett felfedezték a szerves savakat, lúgokat és más vegyületeket. A desztillálás tudománya hozta az aromás és alkoholos termékek ismeretét: élet vize, különféle párlatok stb. Mondhatjuk, hogy az égetett szeszes italok eredete is a patikában kereshető. Még a XVII. század-

ban-hazánkban is gyógyszerészek felügyelték a „vízégető” házakat, ahol gyógyszeres és kozmetikai célokra desztillálással aromás vizeket, illó olajokat és alkoholokat állítottak elő. Patikában fedezte fel Scheele az oxigént és más vegyületeket. A növényekből izolált hatóanyagokat, mint pl. a morfint, répacukrot, kinint és más alkaloidákat először mind patikában állították elő. A gyógyszerkészítő mesterség rokon területei közül a legrégebbi a középkori fűszerkereskedés, amely máig párhuzamosan él a drogéria üzletek világában. A belsőleges használatra készített gyógyszerek egykor még inkább követték az élelmiszerek formáját, mint ma. A gyógyszerek tartósítása céljából a cukorral és mézzel (lekvárszerű készítmények, kandírozott gyümölcsök stb.) készített gyógyszerek az édességek ősei is voltak. A szakmához tartozott egykoron a gyertyaöntés is, a kozmetikumok alig egy évszázada, az ipari méretű gyártás miatt kerültek ki a patika falai közül. A gyógynövények gyűjtése, termesztése és feldolgozása századokon át a patika feladata volt. A XVIII–XIX. század fordulójától a gyógyszerész feladata volt az ásványvizek elemzése, a mérgezések kémiai úton való kimutatása. A XIX. század utolsó harmadában elterjedt szódavíz gyártására is a gyógyszerész volt a legképzettebb szakember, sok helyen jövedelempótlás céljából éltek is vele. A XX. század elején a kézikönyvek szerint még a következő tevékenységek, illetve termékek előállítása tartozott a gyógyszerész tudományába: élelmiszer és váladékvizsgálat, kozmetikai és dermatológiai készítmények, illatszerek, festőpálcok, tinták, festőmázak, tisztítószerek, ragasztószerek, pirotechnikai-, fotografiai vegyszer-készítmények, mesterséges tápszerek, fűszerkeverékek, italok. Ezeken a rokon területeken több kiváló eredményeket elért gyógyszerészt találunk, például említhetjük Felletár Emilt (1834–1917), a hazai törvényszéki kémiai tudomány megeremtovjét, vagy Táplányi Endrét (1921–1991) a pirotechnika hazai kiemelkedő tudósát, akinek az előírásai szerint készültek hosszú éveken át az augusztus 20-i tűzijátékok.

A tudományok rohamos fejlődésével a gyógyszerek kutatása és gyártása speciális intézetekbe és gyárakba került. A gyógyszertár

berendezése, felszereltsége és feladata is ennek megfelelően átalakult a XX. század végére.

Az alábbi írás rövid bepillantást kíván nyújtani a hajdan volt patikák belsejébe és azok életébe.

A patika

Nemcsak a mesterség sokrétű, hanem maga az elnevezése is. Az „apotheca” latin jövevényszó, a görög „apothéké”-ből (raktár) ered, amely főnév az „apo-”, (le-, félre-, el-) és „tithenai” (tesz, helyez, őriz) elemekből áll. Az ókorban a tároló helyeket nevezték „apotheca”-nak: apotheca vinorum=bortároló, Galénosznál az „apotheke” a könyvek tároló helye (később bibliotheca). Az „apotheca” megnevezést a középkorban egyformán használták, csürök, raktárak, üzletek és éléskamrák megnevezésére, amelyekben könyveket, növényeket, fűszereket és gyógyszereket tároltak. Az egyes nemzeti nyelvekben a szó különféle formákban került át, németül „Apotheke” (apoteke, apentek, apteke), oroszul „aptyeka”, olaszul „botega” (ma már nem használják), spanyolul „bodega”, franciául „boutique”. Magyarul: apotéka, patika (patica), „patika szerszámos bolt”. A gyógyszerár szó a nyelvújítás korától terjedt el és vált hivatalossá.

Az apotheca szót gyógyszerek tekintetében később, valószínűleg az ezredforduló körül használták először „apotheca medicamentorum” értelmében.

A gyógyszerkészítés helyét a korai középkorban még nem hívták apothecának, hanem a következő megnevezéseket találjuk rá Európa egyes helyein: armarium pigmentorum, stationes specialium, operatorium, confectionarium stb. II. Frigyes 1241-es rendeletében lett hivatalos először az „apotheca” elnevezés a gyógyszerkészítő „statio”-ra. Innen került át az egyes nemzeti nyelvekbe. 1303-tól találunk forrásokat hazánkban az apotheca, apothecarius kifejezések használatára.

A klasszikus görög- római- arab alapokra visszavezethető gyógy-

szerkészítés tudománya a kolostori gyógyítás részeként jelent meg hazánkban is az államalapítást követően, azonban ezekről nem maradtak fenn írásos emlékek. Azok a középkori szerzetesrendek, amelyek gyógyítással is foglalkoztak – Benedek-rendiek, johanniták, ciszterciták, premonstreiek, Ágoston-rendiek, pálosok, minoriták, ferencesek – házi patikákat tartottak fenn.

Pozsonyban már 1310-ben volt gyógyszerár. További adatok patikákról: Bártfa (1442), Körmöcbánya (1499), Kassa (1516), Lőcse. Eperjesen a híres Wéber János 1645-ben nyitotta meg az Arany Sasról elnevezett gyógyszerárát.

Erdélyben 1494-ből való az első adat, a nagyszebeni városi gyógyszerterről, majd Beszterce (1516), Brassó (1520) és Fogaras patikái következtek. A XVI–XVII. századból nyugat-magyarországi (Rohonc, Szalónak, Németújvár) főúri patikákról őriznek adatokat a levéltárak.

A XVII. század közepéről az egyetlen fennmaradt polgári patikánk Kőszegen található. 1645-ből való az első adatunk, bizonyos Herpius János Kristófról, aki 1665-ben Kőszegen megvásárolta azt a házat, amelyben azután 1983-ig 318 éven átműködött a patika, azóta pedig múzeum. Házasság kapcsán Herpius patikáját 1716-ban Küttel Sámuel örökölte, és attól kezdve 1950-ig, az államosításig a Küttel gyógyszerész dinasztia tulajdonában volt. A XVII–XVIII. század fordulóján készített, festett puhafa bútorzata, néhány edénye, felszerelése és a családi iratok fennmaradtak. A Küttel patika berendezése teljes mértékben megfelel a korabeli nyugat-európai kisvárosi gyógyszerterek képének, és hasonló festett bútorra volt a XVIII. század végén a pesti „Kígyó” patikának is.

A török kiűzése után a lassan újjászerveződő országban még a XVIII. század vége felé is igen kevés patika volt, azok is a nagyobb városokban létesültek.

Székesfehérvárott Sartory János 1688-ban közvetlenül a török alóli felszabadulás első napjaiban alapított patikát. Az egymást váltó polgári tulajdonosok sorát követték a jezsuiták 1745-ben.

Debrecen a XVII. században 12–13 ezer, a XVIII. században

15-29 ezer lakosú agrár- és kereskedőjellegű város volt, amely sokat szenvedett a törökök és a németek fosztogatásaitól. A nagyszámú lakosság ellenére az első debreceni patikáról csak 1701-ből maradt fenn adat. Szükségessége már korábban is felmerült, de egy lényeges feltétel hiányzott, nem volt a városnak orvosa, aki a patikaszerekkel gyógyítsa a betegeket. Orvos nélkül nincs létjogosultsága a patikának.

A középkori szerzetesrendek, ha visszatértek is, gyógyítással már csak az irgalmas rendiek foglalkoztak, gyógyszert is készítettek. A jezsuita rendgyógyítással nem foglalkozott, mégis patikákat állított fel ország szerte, méghozzá nyilvánosakat, hogy az ellenreformáció céljának megfelelően a népre nagyobb befolyása legyen, valamint a patikák bevételéből kívánták fedezni építkezéseiket. 1716–1773 között tizennégy patikájuk volt az országban. Győrben fennmaradt a patika boltíves festett mennyezete, és a remekbe faragott szercsen figura, a fején gyógyszeres szekrénykével. A barokk legszebb patikabútorait láthatjuk Egerben, Székesfehérvárott és Kőszegen a napjainkban múzeumként működő egykori jezsuita patikákban.

A patikák szimbólumai és elnevezései

A különféle foglalkozások szimbólumait már az ókorban is felhasználták tájékoztatás céljából. A jelvények korokként és országonként születtek, de vándoroltak is egyik országból a másikba. A foglalkozások szimbólumai hatottak más szakmákra is. A XV. századtól hazánkban is elterjedtek a mesterséget szimbolizáló jelvények, a figyelmet felkeltő különféle képes és plasztikus ábrázolások. A cégér szavunk már 1470-ben használatos volt. Európában a gyógyszerkészítő mesterséget a XIII. századtól a mozsárral szimbolizálták, a ma ismert kehely a kígyóval a XIX. század folyamán lett általános. Hazánkban mozsarat ábrázoló cégér sajnos nem maradt fenn.

Az egyiptomiak vallásában az íbisz (madár) fejű Thot, az írnokok, a tudósok és az orvosok istene volt az ábrázolásokon, aki a veszélyt

elüzi. Az íbiszmadarat a gyógyszerészeti tudományok szimbolizálására használták ritkán. A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság 1928-tól az íbiszmadár szimbólumot használta mind a pecsétjén, mind a folyóiratának címlapján. A választott szimbólumot így indokolták: „a gyógyászat ős egyiptomi istenének, az íbisz fejű „Ph-ar-maki”-nak képét ábrázolja, kezében papyrustekerccsel. Állítólag ezen Ph-ar-maki-tól származik a pharmacia szó is, s így ez jelképezi magát a gyógyszerészetet, a papyrustekercs pedig a tudományosságot.” A szimbólumot átvette a „Gyógyszerészet” című szaklap is, amelynek címlapját 1977–1985 között díszítette.

A görög mitológiából származik Aszklépiosz (lat. Aesculapius) és Hügieia (Hygieia) szimbóluma. Aszklépiosz, a görög hitregében a gyógyítás istene, akinek az ókori görög birodalom távoli területein is szentélyeket állítottak, lánya Hügieia, az egészség istennője. Aszklépiosz mellkép ábrázolásaira jellemző a szelíd arc, borongó elmélkedés tekintetével. A teljes alakábrázolásoknál egy bot van a kezében, amelyre kígyó csavarodik fölfelé. Hügieia már a IV. századból fennmaradt ábrázolásokon kígyót és csészét tart a kezében. A kígyót a csészéből táplálja, innen ered máig a gyógyszeres kehelyre tekeredő kígyó szimbóluma, amely szerte a világon a gyógyszerészeti jelvénye.

Az orvosi- és gyógyszerészi hivatásnak a keresztény kultúrából segítőpatrónusa és következképpen szimbóluma Szent Kozma és Szent Damján testvérpár, akik arab keresztények voltak Ágeából. Diocletianus császár keresztényüldözése alatt 303-ban mártírhalált szenvedtek. Kozma és Damján orvosok voltak, akik a kezelésért aranyat nem fogadtak el, és a haláluk után is sok csodálatos gyógyulást írtak le velük kapcsolatban. A testvérpár választása az orvoslás és a gyógyszerészet szimbolizálására, a két hivatás szoros rokonságát mutatja. Kozmát ábrázolják az orvosok patrónusaként, egy vizeletüveggel a kezében; Damján a seborvosok és a gyógyszerészek patrónusa, spatulával és kenőcsös edénnyel, vagy más gyógyszeres edénnyel ábrázolják. A testvérek kultusza a IV. században kezdődött egy nekik szentelt templommal Jeruzsálemben,

Egyiptomban és Mezopotámiában, később gyorsan elterjedt Európa szerte. A két szent orvos az egyszerű nép körében nagyon kedvelt volt és nagy tiszteletadásban részesült, ezért is találkozunk annyi-féle ábrázolásukkal, őket orvosnak és gyógyszerésznek tekintették. Szent Kozma és Szent Damján a bécsi egyetem orvosi karának védőszentjei voltak, a reneszánsz idejében minden évben szeptember 29-én megünnepelték a névnapjukat. 1644-től rendeletek kötelezték a gyógyító hivatás tagjait, orvosokat, seborvosokat, gyógyszerészeket és szülész nőket az ünneplésre. A testvérpárt festményeken megtaláljuk a régi patikák díszei között, mint pl. a kőszegi volt jezsuita patikában és Debrecenben ajtó nagyságú táblaképeken, azonban hazánkban patikát nem neveztek el róluk. Rajtuk kívül még hetven szent kapcsolható össze a gyógyítással, közülük többnek a neve megjelenik a magyar patika elnevezésekben is.

A késő középkori századokban a hazai és külföldi heraldikában gyakran ábrázoltak állatokat a címerképeken. Legkedveltebb volt az oroszlán, a sas, a medve, a szarvas, a rák, a kígyó, az egyszarvú, rák, pelikán stb. A korai patika elnevezésekben is ezek jelentek meg, amit a többségében német származású gyógyszerészeink honosítottak meg. Az állatoknak szimbolikus jelentése volt, az oroszlán az állatok királya, erőt, bátorságot, vitézséget jelképez, a kereszténységben magát Krisztust is jelentette. A sas az ég tekintélyes madara, a rómaiak hadijelvénye, János evangélista attribútuma császárok és királyok szimbóluma. A szarvas a gyors mozgás jelképe. Kedvelt állat volt a képzelet szülte csodalény, az egyszarvú. A XVIII. század végéig az állatnevek uralkodtak a patikai névadásokban. Az ismert legkorábbiak: Fekete Sas (Nagyszeben, 1500 előtt; Brassó, 1520), Vörös Rák (Pozsony, 1500), Oroszlán (Lőcse, 1503), Arany Sas (Nagyszeben, 1525 előtt). Hazánkban 1945-ig a gyógyszertárak nevében leggyakrabban használt állatnevek: (arany-) egyszarvú, fehér galamb, gólya, (fehér-) hattyú, (fekete-) holló, (fehér-) kígyó, (fekete-) medve, (arany-) oroszlán, pelikán, vörös rák, (arany-, fekete-, fehér-) sas, sólyom, (arany-) szarvas. Közel kétszáz gyógyszertárunk nevében találjuk ezeket.

A patika nevéül választott állatot gyakran kiábrázolták. Sopronban az „Oroszlán” patika 1635 körül kapta mai nevét, a jól ismert Zsolnay kerámiából készült oroszlánt, ábrázoló portálját a XX. század elején készítették. Debrecenben, 1772-ben nyílt meg az „Arany Egyszarvú” patika, díszes cégére ma a Déri Múzeumban látható. A patika nevét nemcsak az épületen kívül elhelyezett cégérekén ábrázolták, hanem a választott szimbólum megjelent belső képeken és gyakran az edényzeten is. Pesten 1790 körül alapított „Arany Oroszlán” patika Alt-Wien porcelán edényein oroszlánfej ábrázolást találunk. Székesfehérvárott a „Fekete Sas” patika edényeinek kartusán jelenik meg a kiábrázolt patikanév.

Az állatokon kívül további névcsoportokkal találkozunk a patikák neveiben. Az 1600-as évektől, de különösen a XVIII–XX. században, szintén külföldi példák alapján előtérbe került a bibliai- és keresztény vallási fogalmak és nevek használata. A legrégebbi ismert patikanévünk, a körmöcbányai „Salvator” (1495) is ide tartozik. A leggyakoribbak közül néhány példa: Szentháromság (43), Isteni Gondviselés (25), Isten Szeme (9), Megváltó/Salvator (57), Szentlélek (17), Angyal/Őr-/Védangyal (37). Evangéliumi szentek, apostolok: Szent Anna, Szent József, Szűz Mária, Szűz Mária Isten Anyja, Madonna, Segítő Mária, Nagyboldogasszony, Apostol, Szent Péter stb. összesen 92 patika nevében fordul elő. A keresztény szentek, mártírok és patrónusok neveit Szent Ágnestől Szent Teréziáig 65 patika elnevezésében találjuk, azon kívül a magyar szenteket (Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet, Szent Margit) és a Magyarok Védasszonyát 74 patikanévben örökítették meg. A szentekről természetesen csak hívő katolikus gyógyszerészek nevezték el patikájukat, a protestánsok különösen az ellenreformáció idejében vagy más bibliai fogalmat, vagy egyéb, leggyakrabban állatneveket választottak. A gyógyítással foglalkozó irgalmas rendnek 1948-ig voltak patikái, Trianonig tizennégy, azt követően öt. A rend szimbóluma a gránátalma volt, így minden gyógyszerárukat gránátalmának nevezték.

A névadásnak még további csoportjait ismerjük: ókori mitológia,

antik fogalmak (Aesculap, Hygeia, Fortuna, Diana, Minerva, Viktória stb.). Erények és elvont vallásos fogalmak (igazság, remény, reménység). Környezet és elhelyezés (Városi, Opera, Pasarét, Korzó stb.); a magyar történelem kiemelkedő személyei (Király, Magyar Király, Mátyás Király, Szent István Király, Magyar Korona, Nádor, Széchenyi István, Tinódi Sebestyén, Rákóczi Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kossuth Lajos, a Habsburgok stb.). A tulajdonosról vagy közeli rokonságáról elnevezett gyógyszertárral már a XVIII. század vége óta találunk adatokat. Távoli egzotikus népekről szól a Szerecsen, Fekete Szerecsen és Mór patikanevünk.

A gyógyszertárak névadása vagy név változtatása kezdettől fogva máig a tulajdonos joga volt. Patikáink elnevezései nem mindig az alapításukkor születtek. A névadások, és névváltoztatások időpontjáról a források gyakran nem megbízhatóak. A patikaneveket az 1950-es államosítás után eltörölték, megkülönböztetésül megyéknként sorszámokat adtak a gyógyszertáraknak. Az 1980-as évek végétől külön engedéllyel lehetett nevet adni, ekkor inkább a gyógyszerészet tudományának kiemelkedő személyeiről neveztek el patikákat: Than Károly, Rozsnyay Mátyás, Schulek Elemér stb.) Az 1994-es patikajog ismét a régi európai jogszokást tette törvénné. A mai gyógyszertárak nevei úgy alakultak, hogy részben visszatértek az államosítás előtti névhez, másrészt a régi hagyományoknak megfelelően az említett névcsoportokból (állat, mitológia, szentek, elhelyezés, tulajdonos stb.) választottak, harmadrészt nagy számban megjelentek a korábban nem, vagy alig használt névvel, a gyógynövényekről elnevezett gyógyszertárak, mint pl. kamilla, zsálya, mályva, hárs, fagyöngy stb.

A patika épülete, helyiségei, bútorzata és felszerelése

A késő középkorban a patika legtöbbször, mint elárusító bódé, vagy egyszobás ház állt a város közepén. A korai újkor kezdetén a gyógyszerészek saját patikaházat vásároltak vagy kaptak, amely

magába foglalta az officinát és más helyiségeket. A gyógyszerész a családjával, munkatársaival és cselédségével ebben a házban lakott, ami hasonlított más mesteremberek és kereskedők életformájához. A patikaháznak a város központjában kellett állnia, vagy a piaccsánál, a templomnál vagy a frekventált főutcán működnie. Az épületre vonatkozóan a XV–XVI. század fordulóján fogalmazták meg azt az igényt, hogy szilárd falú, száraz és világos legyen. A XVIII. század folyamán nálunk is rendszeressé váló tiszti orvosi ellenőrzések, az úgynevezett patikavizitációk jegyzőkönyveiből ismerhetjük meg a patikák belső életét. Ekkor a gyógyszerésznek a következő helyiségekkel kellett rendelkeznie: officina, anyagkamra (camera materiális), laboratórium, drogszárító padlás (herbarium) és pince (aquarium).

Officina

A gyógyszerész műhelye, vagy latin szóval officinája évezrede egy utcára nyíló terem, ahol a gyógyszereket elkészítették, tárolták és kiadták a betegeknek. Az „officina” elnevezés későbbi eredetű, a humanizmus korában lett általános. Budán a Várban az Arany Sas, Kőszegen a Fekete Szerecseny patika épületén találunk úgynevezett rác-boltajtós officinát, ami a középkori üzletek jellegzetes ajtó-ablak együttese volt.

Az officina a legutóbbi időkig fontos társadalmi érintkezési hely is. Orvosok, betegek, tanárok, művészek és más közéleti emberek futottak itt össze, a patika csendjében, amíg várakoztak az orvoságuk elkészítésére, alkalom nyílt gondolatok cseréjére. Kőszegen a Küttel patika officinája még „emlékszik” a Wesselényi-féle összeesküvés ott időző tagjaira. Az 1760–70-es években, Debrecenben Kazay Sámuel patikárius officinája volt a korabeli értelmiség híres találkozó helye. Pesten a Király utca 12. szám alatt Gömör Károly tulajdonában működő patika rendszeres látogatója volt többek között Eötvös József, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és Wachot Imre.

A patikák bútorzata és felszerelése a célszerűség mellett minden korszak jellemző stílusjegyeit hordozta. Az officina bútorzata századokon át a terem fala mentén elhelyezett, alul mély fiókos, felülről nyitott, keskeny polcos szekrényekből állt. A fiókokban szabadon, vagy még külön tartályban tárolták a növényi részeket, a füveket, a gyökereket, a kérgeket, a magvakat, a virágokat és állati eredetű drogokat. Előfordult, hogy egészen a felső párkányáig fiókokból állt a fáliszekrény. Hazánkban ilyen csak Székesfehérvárott maradt fenn. A felső szabad polcokon álltak a fából, kerámiából, üvegből és fémből készített officinai állványedények. Igényes, művészien kimunkált bútorzatok maradtak fenn a már említett barokk jezsuita bútorokon kívül. A teljesség igénye nélkül említünk néhányat.

A Szentlélek vagy Gömörly patika (Pest, Király utca 12.) klaszszicista-empire stílusú bútorzatát Pollák Mihály tervezte, faszobrait Dunaiszky Lőrinc készítette 1813-ban. Ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban látható.

A Szent Keresztély gyógyszertár Budapest, Mátyás tér 3. sz. alatt Filó János alapította 1882-ben. Tölgyfából, faragott díszítésű, neoreneszánsz stílusú berendezését 1890-ben Vanicsek Lajos asztalos készítette. Ma az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtárnak ad otthont eredeti helyén.

A Szent Hermina gyógyszertár gazdagon faragott díszítésű, eklektikus-neoreneszánsz stílusú berendezése 1885-ben készült, eredeti helye Budapesten a Thököly út 28. sz. alatt volt, ma a Hungaropharma Zrt. tulajdonában – mint Házi Múzeum a Király utca 12. sz. alatt – található.

Az Irgalmas-rend pécsi Gránátalma patikája a XVIII. század végén készült bútorzata diófa borítású, XVI. Lajos stílusú.

A Thury György Múzeum tulajdonában Nagykanizsán található az ország legszebb empire stílusú patikabútorzata. 1830-ban készült tujagyökérből, feketére pácolt és aranyozott részek díszítik.

Sopronban az Oroszlán patikát 1623-ban alapították, a jelenlegi bútorzata 1878-ban készült, neorokokó stílusú. Oroszlános portálja a XX. század elején a pécsi Zsolnay gyárban készült. Miskolcon a

Kígyó patika berendezése a legszebb hazai szecessziós stílusú officina bútorzat, amely a XX. század elején készült.

Az officina központi helyén állt a munkaasztal – amit táraasztalnak hívnak ma is –, amelyen a gyógyszerész legfontosabb eszköze, a mérleg volt elhelyezve. A gyógyszerészetben kezdetektől a kétkarú mérleget használták. Méréskor a csomagolás, vagy edény súlyát, azaz tárasúlyát figyelembe kell venni, innen a tára szavunk, amely az arab tarh (’levonás’) szóból ered, olasz és német közvetítéssel. A táraasztal felett a XIX. század előtt díszes, hullámvonalas rácsozat, az ún. „gitter” ívelt át, amelyre a mérlegeket és egyéb dolgokat akasztották. Gitteres táraasztalunk sajnos nem maradt fenn, a kőszegi jezsuita patika táraasztalán megtaláljuk az egykori gitter csatlakozási nyomait. Legközelebb Pozsonyban az Erzsébet apácák patikájában maradt fenn ilyen asztal. A ma is ismert, fiókos kis szekrénykére épített, ékkel alulról támasztott kétkaros mérlegkarral rendelkező patikamérleg, vagy táramérleg a XIX. század elején vált általánossá. A mérleghez súlyok is tartoztak. A ma általánosan ismert tízes számrendszerű gramm súlyrendszer a XVIII. század végi francia forradalom óta ismert. Hazánkban, a kereskedelembe való használatát megelőzve, 1871-ben az első kiadású Magyar Gyógyszerkönyv tette kötelezővé, volt is belőle sok bonyodalom. Korábban egy XIII. század óta Európa-szerte használt orvosi súlyrendszert használtak, amelynek az egységei a granum (szemer), scrupulus (terecs), drachma (nehezék), semiuncia (félóban), uncia (obon) és libra (font) volt. Egyes súlyegységeik egymásba illeszthető díszes bronz poharacskákból álltak, amit általában lat-súlysorozatnak neveznek. A legkisebb egységeket ökörszarv formájú rézlemezekből készítették.

A táraasztal tartozéka volt a XVIII. században is a gyógyszerkönyv, a gyógyszerársszabás (taxa), a defektuskönyv és a hitelnyilvántartó könyv. A defektuskönyvbe az elkészített orvosságok receptjeit másolták be. A mindennapi pénzforgalom helyett a hitelnyújtás volt általános, amit időnként, de legalább évente elszámoltak.

A díszes gyógycukorkás edények a XIX. század második felétől tartozékaik a táraasztalnak.

A művészien kimunkált bútortartási igény a középkori udvari-kolostori és városi patikák idejébe nyúlik vissza, amikor a fényűzés és a túlzás virágzott. Innen maradt a kívánság pompásan ragyogó patika iránt, ami kiterjedt a gyógyszeres edényekre, később a mérlegekre és a mozsarakra is.

A régi századokban az officinába belépő még látott különféle nagyságú mozsarakat, elsősorban bronzból és más fémekből. A mozsár a másik legfontosabb eszköz a patikában, mert a gyógyszerkészítéshez a szilárd alapanyagokat, mint például kérgeket, gyökeket, magvakat, csontokat, érceket és kristályokat zúzni, aprítani, porítani kellett. A mozsár ezért vált már a XIII. századtól a gyógyszerészek szimbólumává. A fém mozsarakat bordázattal, művészi domborművekkel, díszítésekkel és feliratokkal készítették. Díszes fogantyúkat és gombokat is találhatunk rajtuk. A mozsár formája a gótika korában magas, karcsú volt, majd egyre zömökebb és öblösebb lett. Az aprítandó anyag tulajdonsága alapján választották meg a mozsár anyagát. A XVIII. század végétől a fém mozsarakat egyre inkább felváltották a kerámia- és üvegmozsarak, mert a mozsár törőjéről leváló apró fémszennyezések már ki mutathatók voltak a gyógyszerekben. A nagy mozsarakhoz tetemes súlyú törő tartozott, aminek gyakori emelgetése igen fárasztó. A nagy mozsártörő felső végét bunkósra, vagy lyukasra öntötték, azon keresztül láncsal vagy kötéllel egy vízszintesen álló rugalmas rúd végére függesztették, így csak lefelé kellett rántani, az emelést a rúd elvégezte.

A XVI. század közepén terjedt el Európában, hogy az officinában preparált egzotikus állatokat helyeztek el, a mennyezetről lógatva, vagy a bútorra és falra akasztva. A krokodil vagy más hulló, a teknősbéka páncélja, a fűrészes hal fűrésze, strucctojás, tüskés hal, kígyó bőre és más hasonlóak funkciója máig nincs véglegesen megmagyarázva, minden bizonnyal reklámeszközök voltak, a belépő csodálkozására és meghökkentésére szolgáltak, jelezve azt az eg-

zotikus és misztikus világot, amelyből a gyógyszerek származnak. Az új földrészek felfedezését követően kerültek a patikákba ezek a termékek, máshol nem is találkozhatott velük az egyszerű ember.

A mérgeket és a mérésükhöz szükséges mérleget és súlyokat évszázadok óta az officinában, vagy az anyagkamrában zárható külön szekrényben kellett tartani, és a szekrény kulcsait a gyógyszerésznek magánál őrizni.

Laboratórium

A laboratórium – nyelvújítás korabeli nevén a vegydolgozda – az officinától fallal elkülönített, gyakran az épület távolabbi helyén volt kialakítva. Az alapanyagokat itt dolgozták fel és itt készültek az éves tárolásra szánt gyógyszerformák. A legfontosabb laboratóriumi műveletek: főzés, bepárlás, olvasztás, égetés, desztillálás, vegyítés, kivonatolás, reszelés, darálás, szűrés, préselés, szublimálás, tapaszok, kenőcsök, pilulák, rotulák és más gyógyszerformák készítése. Fémek, fémvegyületek olvasztásához, vagy állati csontok elhamvasztásához szükség volt a kovácműhelyekből is ismert, fűjtatóval ellátott szélkemencére, amit vagy a laboratóriumban, vagy egy fedett tornácon helyeztek el. A desztilláláshoz korábban speciális kemencéket építettek. A laboratórium felszereléséhez sokféle eszköz tartozott: retorták, lombikok, párlatkondenzálók, palackok, víz-, homok-, gőzfürdők és hasonló titokzatos és elbűvölő készülékek sokfélesége. A desztilláló üstöket, főző- és infundáló edényeket rézből készítették és már a korai századokban ónnal kellett bevonni. A belsőleges orvosságok készítéséhez használt rézedényeket szintén ónnal kellett bevonni.

A régi századok patikai laboratóriumában serény munka folyt, és általában több segéddel dolgozott a gyógyszerész, mert a gyógyszerkönyvek előíratainak megfelelő úgynevezett galenikum és kompozita gyógyszereket több hónapra, vagy egész évre előre kellett elkészíteni. A fennmaradt leltárak tanúsága szerint ezekből a XVIII.

század második felében, egy városi gyógyszertárban 600–900-féle volt készletben. Volt olyan gyógyszer, amelynek az elkészítéséhez fél évnél is több idő kellett, mert a hozzávaló friss növényi drogok gyűjtési idejéhez alkalmazkodva egy-egy újabb friss drogot dolgoztak bele, majd félretették a következő drog gyűjtési idejéig. Ilyen volt a középkor óta használt „Pópiom ír” (Unguentum populei), a februári nyárfarügytől a késő őszi galagonyabogyó éréséig készült, nyolc-féle növényből disznóhájjal összetörve.

Materiális kamra

A nagyobb mennyiségű alapanyagok tárolására szolgáló külön helyiség, amelyben egyszerű polcozaton, nagyobb méretű, dísztelen edényzetben, későbbi nevén raktár edényzetben tartották az anyagokat. Itt zsákban, hordóban, fa-, üveg-, kerámia edényekben tároltak. Követelmény volt a XVIII. században a tűz elleni védelem, a rend, a tisztaság, tiszta és jól olvasható feliratok. Az erősen illatozó – bűzös – anyagokat a többitől elkülönítve, csukható szekrényben, vagy külön erre a célra rendszeresített helyiségben kell tartani évszázadok óta.

Drogszárító padlás

A XVIII. században a legtöbb növényi- és állati drogot a gyógyszerész maga gyűjtette vagy termelte, és szárításukhoz drogpadlással kellett rendelkeznie. A drogpadlás iránti korabeli követelmények: tűz ellen biztosított legyen, a tartályok/tálcák jól olvasható írással legyenek megjelölve, rend, tisztaság, a növények szépen szárított, jó állapotban legyenek. A porszennyezés ellen papírral kellett letakarni a drogot.

Pince

A vizes készítményeket a téli fagyok ellen, a kenőcsöket és főzött olajokat a nyári megavasodástól védve pincében tárolták. A pince szolgált a gyógyszeres borok tárolására is.

A gyógyszerek eltartása és tároló edényei

A tárolásra készített gyógyszerek minőségmegőrzése és vele az eltarthatóság ideje több évezredes probléma. Már a Biblia is értesít a patikus gondjáról: „a megholt legyenek a patikáriusnak kenetit megbüdösítik, megerjesztik” (Préd. 9:21.). A XIII. században jött létre olyan egységesített receptgyűjtemény, amely a könnyebben eltartható gyógyszerformákból állította össze a gyógyszerkincset. Ezekről röviden azt mondhatjuk, hogy cukor-méz és olaj tartalmú folyékony vagy masszászerű készítmények, lekvárfélék és szárított termékek.

Ezeknek az elterjedésén alapul az európai gyógyszerészet kialakulása. A minőségmegőrzés azóta is elsőrendű kérdése a gyógyszerészet tudományának. A gyógyszerkönyvek évszázadok óta utasításokat adnak az eltartás módját és idejét illetően. Hazánkban az első hivatalos gyógyszerárszabás, a „Taxa Pharmaceutica Posoniensis” (1745) minden gyógyszercsoportja végén meghatározza azok eltartásának az idejét. Tanulságos néhányat idéznünk:

„A fűszerszámok felhasználási idejét ízük vagy szaguk teljes megléte határozza meg... A gyümölcsök felhasználási ideje többnyire egy év, vagy amíg meg nem fergesednek. ... A keményebb héjú egzotikus gyümölcsök a harmadik évig használhatók, az olajosak pedig alig egy éven túl. Az állati eredetű és az állati részekből nyert szerek felhasználási ideje különböző, némelyek szilárdabbak és több éven át tarthatók. A puhább és lazább szerkezetűeket jónak tarthatjuk, míg sajátos szagukat megőrzik, és mentesek maradnak az avasodás bűzétől, alakjuk és színük változásától, valamint a szu-

vasodástól. Az egyszerű vizek élettartama egy év, az illatosaké 2–3 év, de évenként desztillálni vagy a régít új növény hozzáadásával felújítani szokták. Sőt havonként felül is kell őket vizsgálni és a rajtuk úszó penésztől megtisztítani, egyébként az idők folyamán megecetesednek. A borral készültek 3 évig használhatók. A cukorral bévonyott szerek a második évig tarthatók... A préselt olajok élettartama alig haladja meg az egy hónapot, kivéve a szerecsendiót és a babérolajat.”

Patikaedények

A patikaedény használata is régi múltra tekint vissza. 5000 éves agyagkorsókat tártak fel Nippurban (Mezopotámia), amelyek drogok eltartására szolgálhattak. Jól ismert a régi egyiptomiak alabástrom kenőcstartója, a görögök Lekythoi-ja (kenőcs- vagy olajos edény) és a rómaiak üveg gyógyszeres edénye. A faedények használatát szintén az ókorig vezethetjük vissza.

A gyógyszer fizikai-kémiai tulajdonságainak megfelelő anyagú edényben tartható el. Ennek megfelelően zsákszövet, papír, faháncs, fa, fém, kerámia és üveg gyógyszertárolókat ismerünk. A tárolási hely szerint megkülönböztetünk officinai- és raktári edényzetet. Az utóbbiak egyszerűbb kinézetűek voltak.

Az officinában nyitott polcon vagy szekrényben elhelyezett fa-, fém-, kerámia- és üvegedények díszes megjelenésükkel az officina pompás kiképzésének lényeges részét jelentik, erősítik a bizalmat, és tiszteletet ébresztenek a tevékenység iránt. A sokféle gyógyszer tárolásához nagyszámú azonos edényre volt szükség. Az anyagok pontos megkülönböztetéséhez pedig valamilyen jelzéseket, feliratokat kellett azokon elhelyezni. Így azután az officinai állványedények igényes formaalakításán felül közös jellemzőjük a díszes keretbe vagy pajzsra festett gyógyszernév felirat, szaknyelven kartus, címke vagy etikett lett. A kartus formája, díszítése, betűformái és színei, valamint a gyógyszer neve kor- és helymeghatározó tényezők

lehetnek. Az edények eredetileg felirat nélkül készültek, így azok mindig ismét felhasználhatók lehettek más anyagok tárolására is. A tartalom jelzésére egy felragasztott, vagy az edény fedőkötéséhez kötött etikett szolgált. Olajfestékekkel is készítettek feliratokat, de az nem időtálló, különösen üvegen és kerámián. Szegényesebb megoldás volt a papírra festett szignatúra felragasztása, amelyet védő lakréteggel láttak el. A gyógyszerbiztonság érdekében a XIX. század második felében, hazánkban a papírra festett ragasztott szignatúra és az olajfesték helyett a magas hőfokon beégetett zománccfesték használatát tették kötelezővé a kerámia és üveg edényeken. Ritkán maratással is szignáltak üvegeket. A fából készített edényeken és a fiókokon, évszázadokon át megmaradt a festett felirat. A XIX. században jött divatba a zománcozott fém fiókfelirat, a fatégelyek pedig natúr alapon keretbe foglalt, vagy nélküli zománccfesték felíratot kaptak, emiatt sajnos sok régi festett faedényről a régi festést leköszörülték.

Fa patikaedények

A fából készült edényben való gyógyszer-tárolásról Dioszkuridész tudósít az I. századból. A virágokat és az illatos növényi részeket hársfából készített edényben ajánlotta megőrizni. A XVIII. századig többnyire hársfából, később juharfából és kőrisfából késsel kivájva, vagy esztergályozással készültek a hengeres formájú fatégelyek. A kerámia és üveg edényekkel szemben előnyük a kedvező áruk volt. A fa fizikai és kémiai tulajdonsága meghatározta, hogy milyen anyagokat tárolhatnak benne, ezért első sorban a porított drogok, szilárd gyanták, magvak, fák (lignum), állati és vegyi anyagok tárolására használták. Az üveg és kerámia edények elterjedésével a XVIII. században veszített a jelentőségéből.

A fatégelyek mellett a XIV. század óta alkalmazták a faháncs-tartályokat is, amit egy hulladék anyagból, a gyaluforgácsból készítettek az alapanyagok eltartására. A faháncs-tartályokat gyakran be is

festették, és feliratozták. Mint olcsó és relatíve törhetetlen gyógyszerartály a XIX. század végéig nagy közszeretetnek örvendett, a kevésbé dekoratív megjelenése miatt elsősorban raktárban helyezték el azokat. Feltehető, hogy a kisebb faháncs tartályokat már korán gyógyszer kiadásra szolgáló edényként használták, ami még a XX. század közepén is előfordult. 1825 körül a faháncs dobozokat felváltotta a kartondoboz, aminek a gyártása olcsóbb volt, nagyobb méretű és tartósabb dobozokat készítettek belőle, mint a faháncsból.

Gyógyszeres borok tárolására fahordókat is használtak a patika pincéjében. Hazánkban ilyen nem maradt fenn, de magyar vonatkozású hordót láthatunk Krakkóban, a Gyógyszerésztörténeti Múzeumban, egy öt hektoliter nagyságút „Vinum Hungaricum” felirattal a „Vinum Theriacalis” mellett.

A fatégelyek formája és díszítése mindenkor a korszak művészi irányzatát követte a kívánt dekoratív hatás elérésére. A legrégebbi időktől jellemző volt a teljes felület befestése különféle színekkel, a leggyakrabban kék, zöld és vörös színeket használtak. Előfordult, hogy bearanyozták, illetve bronzal díszítették. A barokk faedényeknek tipikus eleme volt a márványimitáció a vörös-fehér, kék-fehér és sötétszürke tónusok segítségével. A XIX–XX. században többnyire polírozták, vagy színes lakkal lakkozták az edény felületét. Az évszázadok során többször átfestett fatégelyek őrizték meg a legjobban az egyes korszakok díszítő elemeit (kartus) és gyógyszernév feliratát.

A XIV. század tájékán a kartus téglalap alakú az edény közepén, majd körbefutó szalagcímke a fedő alatt. A XVII. századtól különféle egyenes vagy ferde elhelyezésű lobogó szalagcímke lett jellemző. A barokk már egy ovális pajzs alakot képzett és azt körül vette a maga terjengős díszítményeivel. Jellemző a rokokó kartus is a XVIII. század második feléből, majd az ovális és szögletes klaszszicista címke divatja következett szélein körbe díszítéssel. A XIX. század elején a pajzs és ovális alakú empire címke szélét vonalrajz határolta, szélén nem volt díszítés. A biedermeier stílus is megtalálható patikaedény kartusán. A XIX. század vége és a XX. század első

harmada kartusai a szecesszió remekei. Az azóta használt kartusokat historizáló címkeformáknak nevezik. A felsorolt kartus stílusok nemcsak a fatégelyek, hanem azokkal egységben mindenkor a kerámia és üveg patikaedények díszítőelemei is voltak.

Kerámiaedények

Időszámításunk előtt 2000 körül perzsa fazekasok új típusú kerámiát készítettek, felfedezték az üvegszerű mázbevonatot. Az ónmázzal előállított edények fehérek, nem porózusak, alkalmasak a folyékony és zsírnemű anyagok tárolására.

A XI. századig visszamenőleg ismerjük a mázas cserépedényeket a gyógyszerek eltartására. A perzsa kerámiákat gazdagon díszítették, és a fazekas mesterség remekei voltak. A hengeres alakú, homorú oldalakkal készített edény az albarello, először Mezopotámiában készült. Az iszlám hódításával Ibériában az első fazekasműhelyeket Malagában alapították. A zománccfestés művészetét Valenciában tökéletesítették. Ez a művészet a Baleári szigeteken lévő Malorcán keresztül érte el Itáliát, innen ered a mázas kerámiák „majolika” megnevezése. A „fajansz” szó szintén itáliai eredetű, a legjobb ónmázakat ugyanis Faenzában készítették. Fajansznak neveznek minden óntartalmú mázbevonattal készült kerámia tárgyat. Az ónmáz azért lett egyeduralgó a patikaedények területén, mert fehér színű és nagyon jól fed. Az ónmáz kerámiák előállítása tovább terjedt Franciaországba és Hollandiába. Ott sajátos recepturát és mintákat fejlesztettek, 1654-től így lett híres a holland delfti fajansz az ismert kék-fehér motívumokkal a kínai porcelán mintájára. A XVII–XVIII. században kontinensünkön legalább 70 helyen – a svéd Marieborgtól a szicíliai Caltagironeig, a nyugati Lisszabontól északon Varsóig – gyártottak fajansz patikaedényeket, és azok fokozatosan felváltották a fából és fémből készített edényzetet. Számtalan műhelyben szebbnél-szebb művészi patikaedények készültek, amelyekből szép számmal találunk a hazai múzeumainkban.

A korai, kartus nélküli edények még díszesebbek voltak, mint a későbbiek, amelyek díszítése csak a kartust emelte ki. A remek albarello kerámia edényeken vallási és világi művészi motívumokat, tudósok és szentek képeit, szerzetesrendek vagy kolostorok szimbólumait és címereket fedezhetünk fel. A XV. század közepétől már előfordulnak a kerámia edényeken égetett díszítmények (kartus) a tartalom felírásának foglalataként, de még a XVIII. században is gyártottak üres kartussal edényeket. A legkorábbi gyógyszeres kerámiák felirat nélküliek voltak, így különféle gyógyszert tárolhattak bennük. Tartalmukat kis címkéken jelezték, amit az edényre erősítettek. A gyógyszer nevének beégetése a dekorációba olasz és spanyol földön vette kezdetét a XV. században. A ma ismert legrégebbi és egyetlen edényfelirat a rómaiak korából (Kr. e. I. század) származó égetett agyagedényen található, amelyen kartus, díszítmény és máz nélkül csak az égetés előtt beleszárt feliratot (INULAE = örvény gyökér) találjuk, Klagenfurt mellett Magdalensbergben találták 1983-ban.

Kezdetben az edény nyílását kifelé hajló peremmel látták el, hogy azt bőr-, hólyag- vagy pergamendarabbal fedve leköthessék. A kerámiából készült fedő használata későbbi időből való. A folyadékokat, mint a szirupokat és az olajokat, különféle formájú kannákban, palackokban és kannákban tárolták, gyakran fogantyúval és kiöntőcsővel látták el, a nyílásukat bedugaszolták.

Magyarországra Mátyás király hozta az olasz faenzai mestereket. A fajansz hazai elterjedése a vallásüldözés miatt az 1540-es években hazánkba telepedett habán fazekasoknak köszönhető. Morvországból érkeztek, a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben telepedtek le. Fajanszművészetük jellemzője a tejfeles ónmáz, sárga, zöld, kék és mangán-viola színekkel díszítettek. A legrégebbi habán patikaedényünk: Vinum cerasorum hordócska ónkupakkal, XVII. század eleje (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum), és a soproni hasonló hordó 1666-ból (Patikamúzeum, Sopron). A király 1743-ban Holicson fajanszgyárat alapított habán munkásokkal. Nagyon

sok hazai patikaedény innen származik, mint például az egri jezsuita patika Telekessy-féle fajansz folyadéktartó edényei.

Az első budai fajanszgyárat Kuny Domokos (1754–1822) alapította 1785-ben, 1810-ig működött. Nagysorozatú patikaedényeket készítettek itt fajanszból, majd keménycserépből.

A kínaiak régóta ismerték a porcelán készítését, titkukat a nyugati világ nem tudta. Európában hosszú ideig hiába kísérleteztek az előállításával, nem sikerült. Végül 1709-ben Johann Friederick Böttger német gyógyszerésznek sikerült kaolinból, kvarcból és földpátból előállítani. Meissenben gyárat alapított (meisseni porcelán). Egy munkás ellopta a porcelángyártás titkát, és 1720-ban Bécsben gyárat alapított. Majd több porcelángyár létesült Európa-szerte.

Magyarországon is megtaláljuk az értékes és drága Alt-Wien porcelán (1784-től a XIX. század közepéig) edényeket.

Az olcsóbb előállítási költségek miatt hamar elterjedt hazánkban is az angol Wegwood találmánya (1765–1768), a keménycserép, ami a klasszicistakor óta a kerámia patikaedények anyaga. Különböző színű, finom agyagból készített kerámia, ólommal vagy a nélkül. A porcelán versenytársa. Magyarországon is sorra alakultak keménycserép-gyárak: Körmöcbánya, Kassa, Pápa, Rozsnyó, Tata stb. A patikaedények közül egyedül a kerámia edényeken találunk gyári pecsétet az előállítási hely és idő meghatározására. A meghatározást kiegészíti a kartusba égetett gyógyszernév is.

Üveg patikaedények

Különleges jelentőség jutott az üveg edényeknek, mert az relatíve olcsó volt, anyaga át nem eresztő és a benne tárolt anyagokkal nem lépett kémiai reakcióba.

Az üvegedényeket a rómaiak is használták, de a birodalom bukása után az üveg edény használata hanyatlásnak indult. Majdnem ezer év telt el, mire az üvegfűvés újból reneszánszát élte: a XIII. században Velencében üvegfűvő céhet alapítottak, Sziléziában és

Csehországban a németek üvegfüvő központokat létesítettek. Az első üvegből készített patikaedények vékonyfalú, fűvott nátronüvegből készültek. Ez az üvegfajta nem volt tiszta (átlátszó), különféle fémszennyeződések miatt sárgás-barnás-zöldes volt, apró légzárványokkal.

A folyadékok tárolására a XVI–XVII. században alakult ki a pincetokba való, hasáb alakú palack. Díszes, fémveretes, bőrborítású, kipárnázott választófalakkal elkészített faladában rendszerint hat hasáb alakú edényt helyeztek el. Ez az edényfajta egyre általánosabbá vált a folyékony gyógyszerek tárolására is. Dugójuk általában üvegből készült, vagy kis gömböcskében, vagy ennek összelapított tárcsás változatával végződött. Az üveghólyagot fűvás közben előre meghatározott, tűzálló forma falai közé szorították, illetve abba belefűjték. Az üveg nyakát fűjték először, ehhez „ragasztották” a már elkészített testet. A nyakrésze alatt jól látszik a forró üvegmasszába való második bemerítés nyoma. A vékonyfalú fűvott üveg alja a fűvópipáról való letörés helyén, érdes, éles felületű köldök van. Később a vastagabb falú üvegek készítése során a letörés helyét kiköszörülték, ovális, sima felületű mélyedés látható ott. Hasonlóan csiszolással tüntették el a nyakberagasztás egyenetlenségét is. A fűvással előállított üvegedény falvastagsága megközelítően egyenletes.

A káliüveg használatával tisztább és vastagabb falú üvegeket tudtak készíteni. Ezek már csiszolhatóak is voltak. A XVIII. században készített folyadéküvegek nagyok – kb. 2 literesek – voltak, emiatt a kimérésnél nehéz volt a mérleg felett tartani azokat. A XIX. században kezdték a folyadéküvegek két oldalsó lapját a jobb fogás érdekében homorúra alakítani.

A festett díszítéseket magas hőfokon olvadó zománctestekkel égették az edény felületére. Az üvegeken ritka a csiszolás vagy maratás. A színek a legtöbbször a habán színskálához állnak közel, igazolva a habánok hatását üvegfestészetünkre. A porüveg legkorábbi formája talpas hengeres, vagy kehelyalakú üveg. A fűvott gömböt hengergetéssel alakították hengeresre. Kihajló szájperece

a befedésre használt állati hólyag vagy pergamen lekötésének megtartására szolgált. Nyakuk és szájnílásuk a bennük tartott anyagok könnyebb kezelése érdekében széles. Formájuk a XVIII. században hasáb formájúra változik, a folyadéküvegekhez hasonlóan alakítva. Zárásuk kezdetben a szájrerem lekötésével, majd fafedéssel, parafa dugóval, végül beköszörült üveg dugóval történt. A hengeres testet a XIX. században fokozatosan felváltotta a lapított testű, oldalain homorúan képzett, széles szájú porüveg, amelynek a nyak- és vállrészeit, valamint dugóját csiszolással díszítették. Az opálüveget vagy csontüveget a XV. századtól ismerték. Az üvegmasszába szarvasagancs hamuját és ónoxidot keverték, fehér, csaknem átlátszatlan tejüveget kaptak. Az opálüveg hasonlóan készült. Mindkettőt a drága fajansz és porcelán utánzására használták.

A kerámiát utánzó opálüveg mellett a XVIII. századtól gyakori a színes üvegedény: sötétkék, ibolya, bíborvörös és aranybarna. 1800 körül a fekete hyalith üveggel is találkozunk. Az edények teljes anyagukban színezett üvegből készültek, tilos volt a kívülről festett üveg használata.

Fém edények

A korai újkor gyógyszerházaiban ón standedények is voltak. Elsősorban olaj, zsiradék, kenőcs és hasonló lekvár állományú gyógyszerek tárolására használták őket. Az ón, mint anyagétkezési- és italedényként szélesesen elterjedt volt. A XVII. században ismertté vált toxicitása miatt a patikákban egyre kevésbé használták. Fokozatosan felváltotta az olcsóbb mázas kerámia. Sokkal kevesebb maradt fenn belőlük, mint a törékeny üvegedényekből. Az ónból készült edények (ónpaxis) nemcsak a toxicitásuk miatt kerültek használaton kívül, hanem azért is maradt nagyon kevés, mert az ón hidegben átkristályosodik és elporlik, ezt hívják ónpestisnek. A kőszegi jezsuita patika leltárában, 1775-ben 152 db. Ónedény szerepelt, egyet sem ismerünk közülük. A XIX–XX. század fordulójától készítettek

díszes fémedényeket a gyógycukorkás részére, amit a gyógyszertár kirakatában vagy a táraasztalon helyeztek el.

A gyógyszerész és a patikajog

Kezdetben az orvos készítette a gyógyszereket, de ahhoz különféle segédeket alkalmazott, illetve bizonyos személyek „beszállítói” voltak. A tevékenységeknek megfelelő elnevezésük a IV–XI. századi bizánci- és arab világba vezethető vissza. A görög és arab nevek latin fordításban ismertebbek, mint pl. a gyógynövénygyűjtő herbarius, a gyökérásó rhizotomus, az arab gyógyszerkereskedő-féle a „saidalani”, a festékkészítő/gyógyszerkészítő pigmentarius, a kenőcs és parfümkészítő unguentarius, a kenőcsfőző myrepsos volt. A gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek területén a késői középkorban még a következő nevek fordultak elő: stationarius, confectio-narius, apothecis, speci (on) arius (fűszerkereskedő), seplasiarius. Az „apothecarius” név a IV. században még számvevőt jelentett, a XIII. századot követően kizárólag a gyógyszerkészítő foglalkozás neve lett. Az „Apothecarius” családnév kimondottan gyógyszerészi értelemben a XIV. század folyamán jelent meg. Hazánkban is családnév volt: Patika „dictus” Miklós 1439-ben, Patica Demeter pedig 1452-ben volt bíró Óbudán; egy Apotecar (dictus Glawycza) nevű személy nemeslevele 1589-ben kelt; a „Herendich másképp Apothecarius” nevű család Zemplén megye nemesei közé tartozott.

A mesterség meglehetősen korán önállósodott, amiről a középkori arab világ központjából, Bagdadból maradtak fenn adatok. A X–XI. század fordulóján egy arab szerző megfogalmazta a gyógyszerész személyét, mint aki felelősséggel tartozik a gyógyszeranyagok keveréséért és előállításáért az előírások szerint, és az összetett gyógyszerek elkészítéséért az orvos receptje alapján.

II. Frigyes 1241-es rendelete a gyógyszerészetet önálló tudományos szakterületnek nevezte. Az önálló hivatás kereteit három követelményben határozták meg. A latin nyelv ismerete a lefordított

antik arab orvosi- és természettudományok befogadásához, különös tekintettel a gyógyszerekre. Másodszor az ismeretek átadásához tanuló- és munkahelyek kellettek. Végül a gyógyszerek elkészítéséhez, készenlétben tartásához, és a lakosság felé történő kiadásához elengedhetetlen volt a működés szabályozása. A *Constitutiones Frederici II.* egészségügyre vonatkozó rendelete kiindulópontja a máig meglehetősen egységes európai gyógyszerészetnek, és a mai gyógyszerházakra vonatkozó alapvető rendelkezések odáig vezethetők vissza. Lényegesebb pontjai: Az orvosi és gyógyszerési foglalkozás szétválasztása, és közöttük az érdekközösség tiltása, valamint az orvosnak tilos a gyógyszerház tulajdonlás. A gyógyszerházak hatósági felügyeletére két hites közhivatalnokot rendel, akik előtt kell letenni az esküt és ellenőrizniük, hogy a gyógyszerész a gyógyszereket az orvos ellenőrzése alatt készíti-e. A gyógyszerek hatósági ármegállapítása is innen datálódik. A gyógyszerház létesítések korlátozása bizonyos helyekre szintén innen ered.

Más európai államok egészségügyi szabályozásának alapját mindenütt II. Frigyes rendelete képezte már a XIV–XV. századtól, tekintettel a Német-Római Birodalom hatására, amelynek jogrendszerét a római jog határozta meg. Ez még annak ellenére is érvényesült, hogy az egészségügy – benne a gyógyszerészet – szabályozása a városok kezében volt. 1429-ben egy pápai ediktum figyelmeztetett a kötelelességekre, hogy a gyógyszerészek képzését, azok letelepedését szabályozni, és a gyógyszerek árát megállapítani kell. A szakmai szabályokon túl a *Constitutiones*ből következett a gyógyszerház működtetésének privilégiumon alapuló, majd pedig a koncessziós rendszere, kiegészülve a gyógyszerársszabással, mindezekkel az állam a betegek érdekét és védelmét szolgálta mindmáig.

A gyógyszerészek késő-középkori képzésére vonatkozóan csak az egyes államok történetéből alkothatunk képet. A gyógyszerész egy-két segédet vagy tanulót alkalmazott, akiket felkészített elméletileg és gyakorlatilag a szakma ismeretére, ami gyakran négy évig tartott. Általában vizsga nélkül következett a kettő-négy vándorév, ami a XVI. század végétől kötelező volt, egy-egy helyen legalább

egy évet kellett eltölteni. Egy városban való megtelepedéshez, patikanyitáshoz polgáresküt kellett tenni, azon kívül igazolni a tanuló- és vándoréveket. Ahol gyógyszerészecéh volt, ott azok előírásainak is meg kellett felelni. Egyes helyeken a tanulóévek után az egyetem orvosi kara előtt kellett vizsgázni. Máshol a város orvosa (i) előtt, vagy orvosokból és gyógyszerészekből álló bizottság előtt szóbeli- és egy bonyolult gyógyszer elkészítésével mestervizsgát kellett tenni. A gyógyszerészet „ars liberale”, azaz a nemes és szabad mesterségek sorába tartozott a Constitutiones következtében.

Itáliából és Franciaországból érkeztek hazánkba az első gyógyszerészek. Az első fennmaradt hazai adat 1344-ből való, amikor I. Lajos királyi gyógyszerésze (apothecarius domini regis) Gekminus mester volt, akinek halálát követően 1349-ben annak rokona, a gall származású Szerecsen (Serechen, Sarachen) Jakab királyi apotekárius következett. Bolonia-i János patikus, visegrádi polgár nevét 1363-ban foglalták oklevélbe. Zsigmond király patikusa Benedek budai gyógyszerész volt 1423-ban. Ebből a korból ismerjük még István (1446), Mihály (1448), Jakab (1452) budai gyógyszerészeket. Mátyás király idejéből pedig az olaszországi anconai származású Simon (1475), János (1462) és Engelhardus (1476) budai patikusok neve maradt fenn. Kassán 1473-ban Bartolomeus apothecarius polgárjogot nyert. Budán a Várban már 1450-es években létezett a patikusok utcája. A középkori királyi udvari patikáról sajnos semmi adat sem maradt fenn.

Hazánkban a török kiűzését követően jöhetett létre korszerű egészségügyi igazgatás, ami a Helytartótanács (1724) egészségügyi bizottsága felállítását követően valósult meg. A gyógyszerészek képzése ebben az időben nálunk is a fent leírt céhszerű formát követte, a megyei főorvos és egy gyógyszerész előtt kellett vizsgáznia a jelöltnek. A jelölt a legtöbbször külföldről – Ausztria, Németország, Morvaország stb. – származott, vándorlásait is ott végezte. Ismerünk olyan gyógyszerészeket is, akik már ebben az időben egyetemet végeztek. Csáti Sámuel (elh.: 1754) debreceni születésű a hallei egyetemen tanult, majd Debrecen város gyógyszerésze lett.

Küttel János Ádám (1738–1812) 1758-tól Sopronban és Ulmban segédként dolgozott, ezt követően az erlangeni egyetemen előadásokat hallgatott, majd hazatért Kőszegre és átvette atyja patikáját.

A hazai egyetemi gyógyszerészképzés 1771/72-től indult meg Nagyszombatban. Akik akkor már akár több évtizede önálló gyógyszerészek voltak valamelyik városunkban, azokat is kötelezték az egyetemen egy utólagos vizsga letételére.

Az egyetemi képzés kezdetben egy éves volt. Az egyetem Budára, majd Pestre költöztetésével a képzés ott folytatódott. A XIX. század folyamán nagyon sok gyógyszerészünk a bécsi egyetemen szerzett diplomát, doktorálni is ott lehetett. 1862-től a pesti egyetemen is lehetett gyógyszerészdoktori diplomát szerezni. A pesti egyetemen 1948-ban négy évre emelték a képzési időt, ma mindennél öt éves a képzés. A Kolozsvári Egyetemen 1872-ben indult a gyógyszerészképzés. Az egyetem 1921-ben történt Szegedre költöztetésével ott is megkezdődött a gyógyszerészképzés, a II. világháborút követően pedig a Kolozsvári Kar pótlásául 1950-ben Marosvásárhelyen indult magyar nyelvű gyógyszerészképzés, amely ma is fennáll. 1996-ban Debrecenben, 2000-ben Pécsen létesített az egyetem gyógyszerésztudományi kart.

A tudományok haladása a gyógyszerészetet is átalakítja. Az évszázada kezdődött gyári gyógyszergyártás napjainkra teljesen átfőrmálta a gyógyszerészek életét, a gyógyszerész képzését és tevékenységét. A régi gyógyszerészi kultúra a középkortól körülbelül a XX. század közepéig homogénnek nevezhető, aminek egyes elemeit röviden bemutattuk.